

✠

ՊԵՐՃ ՊՌՕՇԵԱՆՑ

ԵՒ

ՍՄԲԱՏ ՇԱՀԱԶԻԶ

Գերմ Պոռշեանց

Երբ Խրիմեան չայրիկի թաղումէն ետք Գերմ Պոռշեանցի մանր գոծունցայ՝ բնական եկաւ «Ուրէմ մահ» վերնագրով մօտենալ այդ յայտնի վիպագրին կեանքին. և հիւր դիւ զուգըացող ծննդաւ սկսած չէ սուգեալ գրել՝ ուրիշ հիշագիր մը Սիւմբատ Տառագիզ բանաստեղծին մանր կը գոծէ:

Ու ահա երբ մեր տիրութեան և սուգին մէջ կը սփռուի «Կուրծի» վայրկեան մ'աւազ գլորիլ սեւ 1907 տարին որ ամբողջօրէն յափշտակեց մեզմէ հինգ Ոչմանուր անձնաւորութիւններ որոնք հայ կեանքի դաշտին վրայ գործեցին հաստատարար, Կորսմցոյցիմք դաստիարակ իմաստասէր Բ. Յ. Գերպէրեան, որ իր անունը ոսկեայ երիզով մը իր հիմնած վարձարանին վերայ կապեց, և մեզ թողուց իր միտքը ու սիրտը իրմով շնչուած աշակերտաց մէջ, որոնք այսօր կը փայլին զբաղան հրապարակին վրայ:

Կորսմցոյցիմք Գերպէր, Խրիմեան չայրիկը, Գերմ Պոռշեանցը և Սմբատ Տառագիզը որոնց գերեզմանը տակաւին թարմ է.

Գերմ Պոռշեանցը կը ծնի 1887 յունիս Յիմ՝ Աշտարակ գիւղին մէջ, ընդհանրապէս, ապագային մեծ ըլլալու համար պէտք է աղքատ ծնողաց զաւակ ըլլալ. և այս դասակարգէն էր Գերմի հայրը Ստեփան, որ զերծակութեամբ կը քարէր իր բնտանեաց օրապահիկը, Գերմը հինգ տարեկան հասակին այլուրեւնը իր հօրէն կը սովորի, իսկ ընթերցումը եղբորէն, Դեռ հազիւ վեց-եօթեք տարեկան կար հիւր իր հօր շնորհիւ Շապուհ Շահ, Ուզարեանց դպրոց մը կը բանայ Աշտարակի մէջ, որում առաջին աշակերտը կ'ըլլայ ինքն Գերմ, որ այդ հասակին արդէն կը ցուցնէ սուր միտք և յիշողութիւն, բայց ասոր հետ մա ունէր լիակալան չարութիւն և սուգի վայելչագրութիւն, որոնց պատճառաւ ամէն օր հիմզ վեց անգամ կը պատժուէր ծննով:

Դեռ երախայ էր երբ կը զրկուի իր հօրմէն ու որր կը մնայ. բայց բարի հայրը իր որդեւոյն ապագան կ'ապահովէ, զայն Կարմեցի Մօժէժեան Մարտիրոս վանականին խնամոց յանձնելով: Այս վանականը Աշտարակի Մողմուտի Մ. Գերպէր վանքին մէջ ուսումնարան մը կը բանայ ուր արդէն սկսած էր յաճախել Ոսկ Գերմ:

Ուշիմ պատանին 14 տարեկան էր երբ Ներսէս Աշտարակեցի կաթողիկոսը 1881ին զինքն որդեգրեց ու Թիֆլիսի մէջ հիմնած վարժարանը դրաւ, ուր չորս տարուան մէջ վարժարանին ընթացքը կատարելէն ետք զմաց իր հայրենիքը ուսուցչութեան պաշտօնով, և՛ն հրկար չի մնաց: 1885ին Յորէն Թիֆլիս վերադարձաւ և մասնական վարժարանի մէջ զատախօսել սկսաւ և միանգամայն ինք զինքը զբաղան հրապարակի հանեց և արդէն հազիւ մէկ տարի վերջ 1889ին Թիֆլիսի «Միկու չայաստանի» լրագիրը երեսօտարող զրա, գէտին անդրանիկ հրկար բանաստեղծութիւնը կը հրատարակէր «Ան անձկային Շուշան զուտար վարդանայ» խորագրով: Այս իսկ արդէն իր հետ շրջեցուց մօր բանաստեղծին անունը:

Մի տարի վերջ Մ. Արաբէզեան կարող երեսօտարողներու խմբով «Կուրծի չայոց աշխարհի» տն. սագիրը կը հիմնէր Թիֆլիսի մէջ, ատոնց մէջ էր Ոսկ Գոռշեան, 23 տարեկան, որ յիշեալ Թիֆլիսի առաջին թուով երեւան կու գայ իր «Սոս և Չար, զիթեր» անդրանիկ վէպին հետ:

Գոռշեանց իրր հովուներու մը կը մերկայանայ «Սոս և Չարդիթեր»-ով. սա շատ կարողացած է Արդիւնի «Վէրք չայաստանի» շատ ալ ազդուած է անկից և ուղած է ամբողջ շաղկով զբաղանու. թեան ծոցը իջնիւ, բայց ընդհանուր կարծիքով Դ. Գոռշեանցի «Սոս և Չարդիթեր»-ով իր հայրենական Աշտարակի գիւղին վրայ կը կարողար, Վիպագրին հայրենիքը Կափազանց իսանդ կը յափշտակէ իր զաւակէն, պատմութեան ամէն դէպքին մէջ մեծ դիր կը խաղան տեղական սովորութիւն, արարողութիւնը, մաքապաշարմունք, որոնք վէպին թեւ կ'երկարեն և ընթերցողը կը տաղտկացանի:

Բայց և այնպէս՝ Գոռշեանցի այն առաջին վէ.

1. Իր վկայութեան համեմատ՝ Ինչպէս կը գրէ Յուրի Եր. Գրիգոր, մէջ, էջ 18.
2. Ան, էջ 18.

պը ունի իր աշխէ ընկնող յատկութիւնը, մա.
նաւանդ ազգագրական տեսակետով, Նա Արու-
սիանէն վերջ իրբիւ երկրորդ վիպասանը կը համ-
զիսանայ, և սոյն գործը ներկայիս մծ նշանա-
կութիւն ունի իր տիպիկացական — վէպ, որ ա.
նախորտ պատմած հմ Նշտարակեցոյն կը ընդամի-
կեանք և սովորութիւնը ու մամաւանդ լեզուն՝
իր աւտոմծայատուկ տնկերը: Այդ պատմաստաւ է
որ յիշեալ գործը 1908ին Երուսաղմա մէջ կը տպա-
գրուի:

Պոռշեանց Եոյն ատենները սկսան կը թիպկան
գործով ևս զբաղի, Թիֆլիսի մէջ իր միտմով և
մշակեան Սիմէոն Զախանայի աջակցութեամբ՝
հիմնեց «Հայաստան» ազնկամց զարդը, որ ա.
բողջ Դովկասի համար անգրամիկ կամոնաւոր
վարժարանն ըլլալ սահմանուեցաւ, եւ մի և մոյն
ստեղծ ու հայկական թատերական ներկայացում.
նկը համեց բիմի վրայ, անշուշտ մծապէս
ազգուան Պէշկիթաշեանի թատերական գոր-
ծունէութենէն (1856):

Գահ մը Պոռշեանց զատկարակական գործու-
նէութեամբ կը զբաղի. մա թէ՛ Եոյնի թէ՛ Արու-
սիսի մէջ վարժարանի տեսական պաշտօններ կը
վարէ. և յետոյ աշխատանքի կը սկսի «Մշակի»
(1872), «Փորձ» ամսագրի (1877) և «Մուրճի» (1889).
բաց ի այս պարբերական հրատարակութեանց՝
որոնց գլխաւոր աշխատակիցն եղած է՝ երեցած է
«Մեղու Հայաստան», «Կուռնի Հայոց աշխար-
հին» «Տարազ» «Նոր-Նոր» «Արարած» և ուրիշ
լրագրաց մէջ իր վիպական և հրապարակագրա-
կան յօդուածներով:

Բաց ի այս գործերէն Պոռշեանց քառասուն
տարուան մէջ մեզ թողոց վէպերու ըսգմաթիւ
հատորներ և երաստապարտ հայութեանը 1893ին
Թիֆլիզի մէջ տունց անխոյն մշակին քառասուն.
միայ գործունէութիւնը, Սկստիով զինքը, իրեն
վիպագիր, իբրեւ դաստիարակ և մամկավարժ, ու
կըրու ազգային յառաջադիմութեան գործին մի-
վէպերու այն հատորները գորս հետգնետէ
տուան Պոռշեանց իր ազգայնոց՝ իրաւամբ զինքը
իրբիւ վիպասան կը կըքեն. թէ և այդ հատորնե-
րէն աւմըք զինք չեմ պակասութիւններէ, բայց
այսու հանգեք զգացած է մա ժողովրդեան պէս-
քը և պահամը և բոտ այմ՝ յաջորդաբար կա-
տարելագործած է իր ծրագիրը և ընդլայնած իր
զարգակարները:

«Հացի խնդիր» և «Կուռնադիկ»ը աւելի ըն-
դունելութիւն գտան ըմթիրցող հասարակութե-
նէն. այս երկու վէպերն ալ նորէն գեղական
կեանքն ունին իրենց մէջ, դէպքերը նորէն իր
հայրենեաց Աշտարակ գիւղը կը կատարուի.
Կուռնադիկը նկարող ամգամ տպուեցաւ, իսկ
«Հացի խնդիր»ը ու «Շահէն»ը սպառուած կը մը-
նամ:

Պոռշեանց 1889ին «Մուրճի» մէջ գրել սկսաւ
«Յեցեր» վէպը. Այդ ժամանակները արդէն ծայր
տարածուած էր՝ թէ Խրիմեան կըմար կաթողի-
կոսական աթոռին վրայ բարձրանալ. Պոռշեանց՝
որ այնքան ազգամէր էր և ազգային յառաջա-
դիմութեան տենչացող՝ մաքաւի փորձը ա.
բողջ ժողովուրդի մը ըմբռնումիւ և համոզու-
միւն դէմ, և «Յեցեր»ով ուզեց տնուր գոյներով

Խրիմեանը պատկերացնել հայ ժողովուրդին: Այս
յամգուց գործը՝ շատ տուժել տուա իրեն. Բո-
լոր թերթերը տեսակ մը բողոք բրին Պոռշեանցի
անարդար զատաստանին և այն ժամանակուան
Հ. Առաքելեանը 1892ի Մշակի մէջ «Մի սատիկ
քննադատական յօդուած գրեց Պոռշեանցի այս գոր-
քին դէմ, որ մի զօրեղ շարժումն առաջ քերեց
մշակականներին մէջ հեղինակի դէմ»: Զարդա-
նակը սակայն Պոռշեանցը կը տանի, երբ արդէն
Խրիմեան կաթողիկոս կ'ընտրուի. եւ այսօր Խրի-
մեանի և Պոռշեանցի մահէն ետք, Եոյն Հ. Առա-
քելեանը կը գրէ «Մշակ թ. 172». «Անցան մի քա-
նի տարիներ, ևս այլ ևս, ի հարկէ, Նոյն կարծեք չու-
նէի Խրիմեանի մահն, և քննադատութիւն էի վերաբեր-
վում մըր կաթողիկոսութեան. Պոռշեանց չը գի-
տեմ որ տեղեց էր իմացել, որ ևս և լեւո 1892 թ.
գրել եմք Խրիմեանի մամբարտսան կենսագրութիւ-
նը և գործունէութիւնը, բայց յետոյ չեմք հրա-
տարակել՝ փոխած ինկնով մեր կարծեք այդ
գործունէութեան շատ կ'տնրի մէջ:

Մարատ Շահազիզ

Եւ այս մի օր, երբ ևս Կոյովինսկի պրոսպեկ-
տով անցնում էի, դէմս ելաւ Պոռշեանց, որ եր-
կու ձեռքը մեկնելով ինձ սասց:

Այժմ հաշտուիք. այժմ դու պէտք է խոստո-
վանես, որ այն ժամանակ դու անարդար տեղը
յարձակվիցիր իմ վրա:

Եւ նրա ձեռքը սեղմեցի կ'ըսէ Հ. Առաքելեան.
Իսպք ես ալ կը փափագէի որ Հ. Առաքելեանը
նկրումն ուզէր վշտացած ձերունիէն:

Երկուքն ալ այժմ մեռած են. Հ. Առաքելեանի
կարծիքը կը ստուգուի ժամանակին անաչառ
պատմութեամբ:

«Յեցեր»ուն կը շարունակէ Բողէ վէպը (տպ.
1890) այն ևս «Մուրճի» մէջ կը սկսի երկրմալ և
նախորդակ չափ ընդլայնած է. սպայ երկուքն
ալ համեմատաբար զերեւ են շատութսութիւն.
Ներէ:

Նոյնքան ընդարձակ է «Սիկզըն երկանց» վէպը
(տպ. 1892) արտատպուած «Արիւն-Տարազ» համ-
դէսէն, ինչպէս զիտել կու տայ Գ. Լեւո, այս վէ-

1. Ասոյն 1908ին կրկին տպագրութեան յանձնուիլը
միայն գիտեմ:
2. Տես այսօրուան Մշակը (1907 թ. 172) Հ. Առա-

քելեանի «Յիշողութիւններ»ը:
8. Հիմա. Ռուսահայ զրականութիւնը. Վեհափէ
1904 էջ 186:

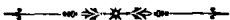
պը «մի թող մամուլի մեջ չհայտնուի»
 Ուզած է մա տաճկահայ կիսմոր պատկերացմել,
 բայց չէ յաջողած, ամուղիւսն ըլլալով ամոռն
 կիսմորքն ու սովորութիւններէն.
 «Յոմոմ»ը եւս (տպ. 1901) ստուար հատոր մը
 կը կտգէ և կու գայ հայ ընթերցողին ընկերի՝
 այցելելու հայրենի աշխարհը, լիւնիքը, լծերը՝
 որոնց կը շուայլէ մա իր մանրամասն նկարա-
 գրութիւնը:

«Յոմոմ»ը տպ. 1894 կու գամ պատմիկու իր
 իսկ կիսմոր, բայց արհեստն որ մա լիարդացու
 1860էն աստի մացմիլ¹.

Այս յիշեալ հատորներէն զատ Պոռչիանց թո-
 դած է մեզ Աշոտ թատրիկոթիւս (սպասուած)
 հատոր և ուրիշ մի քանի փոքր վէպեր, ինչպէս
 «Եւս» «Միւրէլ ապենց արգիւլը» «Միջնադէր», «Մեր
 թելոմ»:

Իսկ այսօր երբ այս դէմքը ծիշդ 70 տարեկան
 հասակին՝ կը հեռանայ միգմէ՝ վշտացած և զառ-
 նացած իր կիսմորն հանգամանքներէն՝ իր հո-
 գին կը թողու հայ գրականութեան պատմութեան
 մէջ:

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՆՅԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԵՂԱՅՐ ԳԵՏԵՐԸ

(Զրոյց Ապենցիմեան Բալմացոյ)

Հատ գեղեցիկ ու պարզօրեամբ լի յա-
 նաստեօնօրեան մ'է երկու եղբայր գետերու
 առանդավայր: Ասիկայ ծնունդ առած է բարձր
 Ապենցիմեան Բարմացոյ մէջ, և որչափ ժո-
 դովորդ որ կայ Չեռոյ և թարսոյի հովիտ-
 ներուն մէջ՝ կ'երգեն գայն ու կը յիշեն:

Փեննա շերան ստորոտը՝ 1789 մեղր
 բարձրօրեամբ կը բոխի Չեռոյ և թարսոյ
 գետերուն հասարակաց ակը: Հաղիս հողին
 դարս կ'երեն՝ չորերը կը բաժնուին երկու
 տարբեր իրաւոյքներու, երկու գանգաւն ձո-
 րեալով, միեւնէ որ՝ յիսուն մըրին չափ վա-
 գեցեն յետոյ՝ իրարու կը հանդիպին և կը
 միանան, միեւնէ Բոյ իրենց հոսանքին չո-
 րերը թարսոյ անուամբ շարունակելով: Թա-
 րսոյ չորերը կը սահին ապարտմոռու և հեղ
 ծործորե մը՝ փրատակներէ և ուերներէ աղ-

բատ, ու կ'իշեն յիս և յորդ, խոշոր որ-
 ձաքարերուն մէջէն, որ ինկած են շաներէն՝
 հեղ գետափը: Չեռոյի չորերը արագ, վախ
 և հեշտուն կը հոսին՝ յայն և կանաչաւետ ձորի
 մը մէջէն, որ շրջապատուած է անտառնե-
 րով, գեղեցիկ դաշտերով և այգիներով:

Երկու հովիտներու ոգին տարբեր է,
 կարծես տեղական գետին մասնաւոր յատ-
 կութիւնները կը գոյն տն. և տոռգիս, թու-
 րոյի հովիտին մարդիկ՝ մտքով քիչ մ'ան-
 ձուկ, կապուածու և սաստիկ շահախնդիր են.
 Իսկ Չեռոյի հովիտին յանդիպելով շատ ան-
 կեղծ, պատրաստակաւ և մեծամեծ են:

Այսպիսով կը պատմէ:

*
 **

Փայլակներով և որոտմամբ լի գիշեր
 մը, մինչ մայրիններ կը հեծէին հովին
 ազդեցութեան տակ, ամպածրար լերան
 ստորոտը՝ բղխեցան երկու վճիտ աղբիւր-
 ներ:

Մի և նոյն հողէն դուրս ելան անոնք,
 և բղխած ատեն մի և նոյն խոխովմամբ
 ծփծփացին մամուռներու և սէզներու մէջ:
 Երբ զով ու պայծառ այգը լուսաւորեց
 լեռը, երկու եղբայրները տեսան որ կեան-
 քի համար չափազանց նեղ էր ծննդեան
 խանձարուրդը, և կարգացին իրենց հա-
 մար գծուած խորհրդաւոր ճակատագիրը:
 Խանձարուրդէն հագիւ ելած՝ պէտք էին
 իրարմէ բաժնուիլ ու տարբեր ճամբանե-
 րով հովիտներէ և ապարտմոռներէ վար ըն-
 թանալ, և գիտէին որ լեռներէն վար, ուր
 բլուրները կը սփռուէին դաշտին վրայ,
 իրարու պիտի հանդիպէին զարծեալ, ու
 ջուրները որ այնչափ երկայն ճամբորդու-
 թեան պատճառով ջրուած և բաժնուած
 պիտի ըլլային՝ մէկ ընթացք ու մէկ խո-
 շոր գետ միայն պիտի ձեւացնէին:

«Մեզմէ որուն անունով—հարցուցին ի-
 րարու երկու եղբայր գետերը — պիտի կո-
 շուի այն ընթացքը՝ որ մեր ջուրները պի-
 տի միացնէ գետով մը»:

Եւ որոշեցին հնչու կէս գիշերին մեկ-
 նիւ, երբոր լուսինը դիտէր լեռնէն. թե-

1. Բարբ. «Յոմոմ»-ը ու առջին մասը միայն հրա-
 տարակուած է. յաջորդ մասերը անտիպ կը մնան: «Տես»
 ներս, կը վերջացնէ գիրքը, պէտք է յաջողէ հետեւեալ
 ջրլանները կենդանութեան օրերում լոյս տեսնուի:

2. Պ. Պոռչիանց կը վախճանի 1907 թիւի. 23ին Բա-
 րսի մէջ և կը Բարսի թիւիւն, իստականքի գերեզ-
 մանաւորել կը կնիւ կողքին: